

Ks. JAROSŁAW KORAL SDB
Wydział Nauk Historycznych i Społecznych
UKSW, Warszawa

NEGATYWNE SKUTKI BEZROBOCIA WTÓRNEGO

1. WSTĘP

Jednym z największych problemów współczesnego świata jest postępujący spadek zatrudnienia oraz malejąca liczba powstających, nowych miejsc pracy, co skutkuje wzrostem liczby osób bezrobotnych. Bezrobocie to zjawisko budzące wiele obaw wśród ekonomistów, polityków oraz całego społeczeństwa. Jest zjawiskiem, które pojawia się wobec braku równowagi na rynku w pracy, w sytuacji, w której liczba osób zdolnych i chętnych do pracy przewyższa ilość miejsc pracy.

Do najczęściej wymienianych przyczyn bezrobocia należą: likwidacja niektórych gałęzi przemysłu, zmniejszenie popytu na konkretne dobra czy usługi, ograniczanie produkcji, brak informacji o miejscach pracy, brak mobilności, przeniesienie produkcji, niedostosowane do potrzeb rynku wykształcenie pracowników, zmiany w technologii oraz wysokie obciążenia fiskalne¹. Niniejsza refleksja będzie próbą ukazania bezrobocia wtórnego jako czynnika generującego powstawanie i rozszerzanie się negatywnych skutków w życiu społeczeństwa polskiego. Przyczym, przez bezrobotnych wtórnych (ponownych) w artykule rozumie się tych, którzy po raz drugi lub kolejny zgłaszają się do urzędów pracy w celu uzyskania statusu bezrobotnego. Zjawisko wtórnego bezrobocia w Polsce jest dość istotne, ponieważ jego wskaźnik wzrasta z roku na rok. Kolejne rejestracje tych samych ludzi wynikają przede wszystkim z faktu zawierania krótkookresowych umów o pracę. Wiążą się także z powrotami do ewidencji w celu uzyskania prawa do ubezpieczenia zdrowotnego.

¹ Por. M. Cutter, *Teoretyczne spojrzenie na problem bezrobocia*, w: *Polska na drodze do społeczeństwa informacyjnego: między rozwojem a wykluczeniem w Zjednoczonej Europie*, red. A. Marca, I. Wagner, Ośrodek Wydawniczo-Poligraficzny SIM, Warszawa 2005, s. 395-398.

2. BEZROBOCIE WTÓRNE PRZYCZYNĄ WZROSTU PAUPERYZACJI SPOŁECZEŃSTWA

Praca zawodowa stanowi jeden z najbardziej istotnych elementów życia rodzinnego, determinujących postawy i zachowania ludzi dorosłych. W sposób pośredni oddziałuje ona także na zachowania się innych członków rodziny, zwłaszcza dzieci, przyczyniając się do kształtowania ich systemu wartości i ocen. Szczególnie zły wpływ na życie rodzinne ma zjawisko bezrobocia ponownego. Występuje wtedy rezygnacja z życiowych planów i aspiracji, która poparta jest minimalizmem. W konsekwencji, człowiek pozbawiony pracy i jego najbliżsi zostają włączeni w proces ekonomicznej marginalizacji, która z każdym miesiącem obejmuje coraz większe rzesze społeczeństwa².

Bezwzględna rzeczywistość bezrobocia – zwłaszcza bezrobocia wtórnego – odczuwana jest przede wszystkim jako spadek dochodów bieżących, co w stosunkowo krótkim czasie prowadzi do obniżenia poziomu i zmiany struktury konsumpcji³. Jeżeli ten stan się przedłuża, przeradza się w ubóstwo i biedę. Najczęstszą reakcją na zaistniałą sytuację jest ograniczanie spożycia i oszczędzanie aż do wycofania się z rozmaitych form aktywności życiowej. Z. Kawczyńska-Butrym, analizując życie współczesnej rodziny, stwierdza: „Niezwykle trudną i zgłaszaną w nieskategoryzowanych wywiadach sytuacją okazały się codzienne problemy i konieczność dokonywania radykalnych ograniczeń nawet w najbardziej podstawowych wydatkach gwarantujących przeżycie. Ograniczenia te stawały się konieczne ze względu na brak pieniędzy na podstawowe produkty”⁴. Zjawiska te stają się coraz bardziej dotkliwe w kontekście narastających dysproporcji w poziomie życia współczesnych rodzin oraz ograniczeń sferze życia ekonomiczno-gospodarczego.

Najbardziej zagrożona jest realizacja podstawowych potrzeb człowieka, związana z zaspokajaniem głodu, odzieży i bezpieczeństwa. Przeprowadzone badania potwierdzają niezbitcie fakt, że czynnikiem wyraźnie wywołującym ekskluzję materialną jest wydłużająca się sytuacja bezrobocia jednego lub więcej członków w rodzinie lub sytuacja bezrobocia ponownego⁵. Powoduje ona większy lub mniejszy spadek dochodów na jednego członka danej rodziny, co w konsekwencji prowadzi do ograniczania wydatków na życiowe potrzeby. Oczywiście jest, że zaspokojenie potrzeb życiowych jest ważniejsze niż zakup odzieży czy obuwia. Na-

² Por. J. Kobędza, *Bezrobocie jako determinant kryzysu w rodzinie*, w: *Wielowymiarowość kryzysu w rodzinie: aspekt interdyscyplinarny zjawiska*, red. M. Gawęcka, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie przy Filii Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego, Piotrków Trybunalski 2009, s. 185-192.

³ Por. B. Jung, *Konsumpcja a styl życia*, w: *Polityka społeczna*, red. A. Kurzynowski, Oficyna Wydawnicza szkoły Głównej Handlowej, Warszawa 2002, s. 130-158.

⁴ Z. Kawczyńska-Butrym, *Życie rodziny w enklawach ubóstwa, wybrane zagadnienia*, w: *Środowiska specjalnej troski*, red. M. Kalinowski, Polihymnia, Lublin 2003, s. 17.

⁵ Por. A. Zych, *Bezrobocie jako jedna z przyczyn wykluczenia człowieka z różnych dziedzin jego życia*, w: *Polska na drodze do społeczeństwa informacyjnego...*, s. 395-398.

tomiast nie wydaje się, by wypoczynek i kształcenie były dla większości badanych ważniejsze, bardziej godne ochrony niż wydatki na odzież i obuwie. Można raczej domniemywać, że w części gospodarstw wydatki na cele rekreacyjne i edukacyjne nigdy nie były duże, a więc nie było na czym oszczędzać. Osoby pozbawione stałego miejsca pracy, by ratować swój budżet domowy, bardzo często zaciągają pożyczki u krewnych lub znajomych, wydają uskładane uprzednio oszczędności lub podejmują prace dorywcze, często nielegalne. Sytuacja materialna tych ludzi i ich rodzin jest trudna. W wielu gospodarstwach zauważa się brak podstawowych urządzeń takich jak: pralka, lodówka, odkurzacz czy zamrażarka, co w sposób zasadniczy wpływa na coraz trudniejszą sytuację materialno-bytową.

Podstawowym determinantem marginalizacji życia rodzin bezrobotnych jest spadek wydatków na żywność. Autor niniejszej refleksji, analizując sytuację takich rodzin, stwierdza: „Wiele gospodarstw domowych nie stać po prostu na zakup dostatecznych ilości mięsa, drobiu i jego przetworów, cukru, owoców oraz artykułów mlecznych. Powszechną praktyką stało się kupowanie produktów żywnościowych nieco gorszej jakości, na różnego rodzaju bazarach i rynkach. Ludzie bezrobotni nabywają także pożywienie, które zostało przecenione ze względu na upływający termin ważności. W nabywaniu produktów kierują się zazwyczaj zasadą ilości, a nie jakości. Na taki sposób życia i gospodarowania narażone są szczególnie rodziny wielodzietne, niepełne oraz kobiety samotnie wychowujące dzieci. Największy udział gospodarstw, których nie stać na zaopatrzenie w większość wymienionych artykułów żywnościowych, obserwuje się w małych, kilkutyśięcznych miasteczkach oraz w środowisku wiejskim. Wiąże się to z wysokim wskaźnikiem bezrobocia w tych ośrodkach i stosunkowo niewielkimi dochodami, jakie się tam uzyskuje w porównaniu z sytuacją w dużych miastach”⁶. Konsumpcja żywności w rodzinach ponownie bezrobotnych wyraźnie odbiega od struktury spożycia osób pracujących, przy czym różnica polega nie tyle na ilości, ile na jakości pożywienia.

Utrata mieszkania lub eksmisja z niego, to kolejne kwestie, które dotyczą rodzin osób bezrobotnych. Mieszkanie, po wyżywieniu, jest dobrem pierwszej potrzeby dla człowieka. Brak mieszkania lub perspektywa jego utraty z powodu niemożności opłacenia czynszu pozbawia człowieka społecznego, ekonomicznego, a przede wszystkim biologicznego bezpieczeństwa. Z faktem posiadania i używania mieszkania lub jego najmem związana jest kwestia uiszczenia odpowiednich należności. Prawie każdego roku mamy do czynienia ze znacznymi podwyżkami opłat mieszkaniowych, co odbija się bardzo niekorzystnie na budżetach gospodarstw domowych, zwłaszcza rodzin z bezrobotnymi. Rodziny te posiadają nader skromne dochody miesięczne – czasami jest to tylko zasiłek dla bezrobotnych – i nie mają z czego opłacić stałych należności. Dlatego coraz częstszą praktyką jest zaleganie z opłatami, bądź tylko częściowe ich opłacanie, a dotyczy to zwłaszcza

⁶ J. Koral, *Spoleczna i gospodarcza marginalizacja bezrobocia*, Roczniki Naukowe Caritas 3(1999), s. 29.

ośrodków miejskich⁷. W takich gospodarstwach częstą praktyką jest powszechne oszczędzanie, które obejmuje używanie światła tylko wieczorem i na stosunkowo krótki czas, ograniczenia w korzystaniu z telewizji i radia czy wreszcie skromne używanie wody.

Ekskluzja ekonomiczna rodziny, której przyczyną jest bezrobocie, dotyczy również edukacji, która rozumiana jest jako wychowanie, wykształcenie, nauka oraz proces zdobywania wiedzy, umiejętności i kształcenia. Głównym problemem edukacji zarówno w Polsce, jak i na całym świecie, jest nierówny dostęp do niej. Analizując ten problem, W. Walkowska stwierdza, że: „Rosnące bezrobocie, złe warunki życia, pogłębiły nierówności w dostępie do edukacji, co w przyszłości zmniejszy szanse wyboru dalszej drogi życiowej młodych ludzi. Patrząc z perspektywy rozwoju ludzkiego, korzyści wynikające z wykształcenia przekładają się na całe społeczeństwo. Wykształcenie zwiększa możliwości lepszej pracy, dzięki której człowiek staje się niezależny finansowo, a tym samym może decydować o wyborze swojej drogi życiowej. Praca nie tylko zaspokaja ambicje, wpływa na rozwój osobowości, ale jest też wyznacznikiem miejsca w społeczeństwie. Wykształcenie przygotowuje jednostkę do aktywnego udziału w życiu społecznym, do świadomego podejmowania decyzji, udziału w kulturze oraz do stworzenia lepszych szans życiowych przyszłym pokoleniom. Społeczeństwa wysoko rozwinięte już dawno dostrzegły, że inwestowanie w edukację, w podnoszenie wykształcenia społeczeństwa to jeden z ważnych czynników rozwoju gospodarczego państwa”⁸.

W kontekście powyższej wypowiedzi, wydaje się oczywiste, że edukacja jest właściwym sposobem obrony człowieka przed zjawiskiem marginalizacji społecznej. Tę tezę potwierdza europejska polityka edukacyjna, która zakłada, że miliony ludzi chce i musi się doksztalać przez całe niemal życie, czy to ze względu na swoje zainteresowania, czy też z powodu ekonomicznego przymusu. Niestety w polskiej rzeczywistości bardzo niepokojący jest fakt zmniejszania się wydatków rodzinnych na edukację. Spowodowane to jest postępującą pauperyzacją, na którą zasadniczy wpływ ma bezrobocie. Odbija się to w bardzo niekorzystny sposób na relacjach rodzice-dzieci, bowiem te ostatnie nie zawsze potrafią zrozumieć, że nie ma wystarczającej ilości pieniędzy w budżecie rodzinnym na zaspokojenie ich wszystkich potrzeb. W związku z tym pojawiają się nieuzasadnione pretensje i żale, które ze środowiska rodzinnego często są przenoszone do szkoły. Dzieci z rodzin dotkniętych bezrobociem są niejednokrotnie przez samych nauczycieli postrzegane jako mniej zdolne i wartościowe, a w kontaktach z rówieśnikami są izolowane. Rodziców nie stać na kupno najnowszych ubrań, a dziecko tego do końca nie chce lub nie potrafi zrozumieć. Rodzą się z tego oraz sytuacji

⁷ Por. M. Woźniak, *Oblicza bezrobocia długotrwałego*, Polityka Społeczna 3(2010), s. 8-14.

⁸ W. Walkowska, *Edukacja*, w: *Polityka społeczna. Zarys wykładu wybranych problemów*, red. L. Frąckiewicz, Śląsk, Katowice 2002, s. 219.

stresogenne⁹. Niestety, bywają także i takie przypadki, że dzieci osób bezrobotnych są z premedytacją odręczane przez swoich kolegów i koleżanki, gdyż „nie pasują” do środowiska i odpowiedniej klasy społecznej.

Ze względów finansowych, dzieci z rodzin osób bezrobotnych w wielu przypadkach nie mogą także kontynuować nauki na studiach wyższych, ponieważ rodziców nie stać na opłacenie akademika lub stancji. Dotyczy to zwłaszcza środowisk wiejskich i małomiasteczkowych, czyli tych terenów, gdzie poziom bezrobocia jest bardzo wysoki. Koszty są istotną barierą dostępu do studiów wyższych, które stają się obecnie wartością pożądaną w życiu człowieka.

Rodzina bezrobotna doświadcza skutków bezrobocia wtórnego także w sferze wypoczynku i kultury. Jest prawdą fundamentalną, że to właśnie środowisko rodzinne najsilniej kształtuje potrzeby kulturalne dzieci, młodzieży i osób dorosłych. W rodzinie powstają wzory uczestnictwa w kulturze i określany jest zakres aktywności kulturalnej młodego pokolenia. Rozwijając własną kulturę, rodzina stanowi dla swoich członków środowisko kształtowania odpowiedniego systemu wartości i norm zachowania. Analizując udział rodziny w sferze kultury, *Raport o sytuacji polskich rodzin* stwierdza: „W ostatnich latach uczestniczenie rodzin w kulturze jest ściśle związane z trudnościami i problemami charakterystycznymi dla okresu transformacji ustrojowej. Kłopoty finansowe rodzin, konieczność dodatkowego zarobkowania, bezrobocie oraz zmniejszenie środków budżetowych na kulturę sprawiają, że maleje znaczenie kultury w życiu rodziny. Nie wytworzyły się też nowe – samorządowe – ścieżki dofinansowania uczestnictwa rodzin w kulturze. Samorządy decydujące o środkach na edukację artystyczną mają pilniejsze potrzeby finansowe, nie zawsze też doceniają znaczenie tej sfery życia. Niskie dochody dużej liczby rodzin spowodowały przesunięcie kultury na niskie miejsce w hierarchii potrzeb, zaś komercjalizacja różnych form działalności kulturalnej utrudnia jej dostępność dla rodzin biedniejszych i bezrobotnych”¹⁰. Niedobór środków finansowych, który uwidacznia się w większości gospodarstw domowych osób bezrobotnych, powoduje rezygnację z uczestnictwa w koncertach i spektaklach teatralnych, chodzenia do kina, zwiedzania muzeów i wystaw. Dotyczy to także zakupów książek, czasopism itp.

Z powodów finansowych wiele rodzin bezrobotnych nie może pozwolić sobie na udział w zorganizowanych formach wypoczynku. Dotyczy to głównie dzieci i młodzieży. Dla nich różnorodne instytucje pozarządowe i wyznaniowe organizują kolonie, wakacje, ferie i zimowiska¹¹. Akcje te odbywają się w spe-

⁹ Por. J. Korał, *Bezrobocie wyzwaniem dla społeczności lokalnej*, w: *Opieka i pomoc społeczna wobec wyzwań współczesności*, red. W. Walc, B. Szluz, I. Marczykowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2008, s. 208-215.

¹⁰ Pełnomocnik Rządu do Spraw Rodziny, *Raport o sytuacji polskich rodzin*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów Biuro Pełnomocnika Rządu do spraw Rodziny, Warszawa 1998, s. 152-153.

¹¹ Jedną z takich organizacji, która w ten sposób pomaga dzieciom z rodzin dotkniętych bezrobociem i ubóstwem, jest Caritas. Kolonie, obozy, półkolonie, pobyty u indywidualnych rodzin organizowane są we wszystkich diecezjach, zarówno na szczeblu diecezjalnym, jak i parafialnym.

cyjnych ośrodkach wypoczynkowych, które położone są w atrakcyjnych turystycznie okolicach. Dorośli członkowie rodzin bezrobotnych odpoczywają raczej biernie, oglądając telewizję, słuchając audycji radiowych, kaset lub korzystając z komputera i taki styl życia przekazują własnym dzieciom. Stosunkowo trudna sytuacja materialna rodzin bezrobotnych wpływa także na ograniczenia w zakresie kontaktów towarzyskich i rodzinnych. Z powodu braku środków finansowych nie organizuje się uroczystości rodzinnych, jubileuszy czy imienin. Z tego samego powodu nie wyjeżdża się na zaproszenia rodziny z okazji ślubu czy pierwszej komunii. Następuje w ten sposób powolna izolacja i zrywanie więzów rodzinnych. Podobna sytuacja ma miejsce w odniesieniu do przyjaciół i znajomych.

Marginalizacja rodzin bezrobotnych w płaszczyźnie ekonomicznej znajduje także swoje odbicie w codziennym ubiorze. Oszczędność w zakupie nowych ubrań, bielizny i obuwia, to jedna z pierwszych reakcji, jaką wywołuje sytuacja bezrobocia. W pierwszym rzędzie na swoich ubraniach oszczędzają dorośli członkowie rodziny, jednak jeśli stan bezrobocia wydłuża się, zaczyna to dotyczyć pozostałych członków rodziny. Praktykuje się w coraz szerszym zakresie naprawianie odzieży, bądź też nabywanie jej od rodziny, krewnych i znajomych. Powszechnością stało się wśród osób bezrobotnych odwiedzanie sklepów z tzw. tanią odzieżą, gdzie istnieje możliwość zakupu różnego typu odzieży i ubrań po stosunkowo niskich cenach. Osoby bezrobotne otrzymują także wsparcie w postaci odzieży z państwowych ośrodków pomocy społecznej oraz od kościelnych organizacji charytatywnych¹². Najczęściej takie wsparcie udzielane jest z okazji Świąt Bożego Narodzenia i Wielkanocy.

Podsumowując przeprowadzone dotychczas refleksje, stwierdzić należy, że kurczący się coraz bardziej rynek pracy, wzrastające bezrobocie wtórne, postępujące zubożenie społeczeństwa oraz ewidentny spadek realnych dochodów sprzyjają procesom ekskluzji społecznej. Ma to swoje przełożenie na życie rodzinne, gdzie normą stają się kłótnie, awantury, wzajemne pretensje i wzrost uzależnień. Bezrobocie wtórne powoduje przede wszystkim chroniczny niedobór środków finansowych, a co za tym idzie niemożność zaspokojenia na odpowiednim poziomie podstawowych potrzeb życiowych. Powoduje to sytuację postępującego ubóstwa. Coraz większa liczba polskich rodzin dotkniętych zjawiskiem bezrobocia wtórnego zmuszana jest do ograniczania swoich wydatków na żywność, edukację, zdrowie, wypoczynek i kulturę. Jest to bardzo niepokojące zjawisko, gdyż najczęściej odbija się to na stanie zdrowia rodziny, zwłaszcza dzieci, wywołując przy tym poczucie niezadowolenia i krzywdy społecznej.

¹² Por. J. Koral, *Polskie kwestie społeczne z perspektywy parafii*, Biuletyn Pierwszego Synodu Diecezji Rzeszowskiej 4(2003), s. 19.

3. UTRATA SENSU I CELU ŻYCIA WYWOŁANA BEZROBOCIEM WTÓRNYM

We współczesnym świecie kariera i sukces zawodowy są kategoriami, które wyznaczają główne ambicje i aspiracje życiowe większości osób. Praca w społeczeństwach nowoczesnych jest czymś więcej niż tylko sposobem zarabiania pieniędzy. Jest ona w opiniach wielu socjologów także swoistą instytucją społeczną, która przejęła rolę wspólnot lokalnych jako fundamentalnego mechanizmu społecznego zakorzenienia osoby ludzkiej. To właśnie praca określa człowieka w jego środowisku, a jednocześnie także wiele mówi o stylu życia, zamożności, wykształceniu, o sposobie spędzania wolnego czasu, osiągniętym prestiżu, o dostępie do kluczowych instytucji porządku społecznego i tych wszystkich przymiotach, które są powszechnie akceptowane, cenione i pożądane. Poprzez pracę człowiek uzyskuje również socjalne bezpieczeństwo, wyznaczone ubezpieczeniami zdrowotnymi oraz emerytalnymi i rentowymi¹³. Praca jest w społeczeństwach wysoko rozwiniętych instytucją kluczową, kształtującą nie tylko indywidualne poczucie tożsamości, lecz także wyznaczającą zakres uczestnictwa jednostki w życiu danego społeczeństwa.

Tracąc kolejny raz zatrudnienie, człowiek usuwany jest z kręgu ludzi pracujących, z którymi łączyły go do tej pory szczególnego rodzaju więzi. Wokół takiej osoby zaczyna się tworzyć nowy krąg społeczny, który składa się z dwóch kategorii, z którymi człowiek uprzednio nie miał styczności. Pierwszą grupę stanowią urzędnicy państwowi oraz funkcjonariusze rozmaitych grup i instytucji, których naczelnym zadaniem jest niesienie i udzielanie pomocy osobom bezrobotnym¹⁴. Drugą kategorię tworzą osoby ponownie bezrobotne, z którymi teraz bezrobotny rozpoczyna utrzymywać kontakty z racji podobnych zajęć, zainteresowań i wielorakich okoliczności. Ten nowy krąg społeczny rozwija się kosztem innych kręgów społecznych, ponieważ człowiek bezrobotny jest niejako „skazany” na partycypację w nowej rzeczywistości.

W krajach wysoko uprzemysłowionych funkcjonuje szeroko rozpowszechnione twierdzenie, że osoba, która nie zdołała utrzymać swego miejsca pracy, jest fizycznie i psychicznie mniej wartościowa w porównaniu z tymi, którym się ta sztuka udało. Podstawy takich sądów tkwią głównie w mentalności ludzi, którzy dzięki swoim wrodzonym cechom odnieśli sukces ekonomiczny. Człowiek bezrobotny, zwłaszcza bezrobotny kolejny raz, traci motywację do poszukiwania pracy oraz traci przede wszystkim środki do utrzymania siebie i rodziny. Dla większości osób, które znalazły się w nowej dla nich sytuacji bezrobocia, jest to życiowa porażka i dramat, utrata źródła radości i zadowolenia oraz sensu dalszego życia. Bezrobocie stwarza zagrożenie dla ludzi nie tylko ze względu na to, że lękają się o swoją przyszłość, ale także dlatego, że osoba bezrobotna z czasem przestaje wie-

¹³ Por. F. Znaniecki, *Socjologia bezrobotnych*, w: *Socjologia bezrobocia*, red. T. Borowski, A. Marcinkowski, Interart, Warszawa 1996, s. 45-48.

¹⁴ Por. K.W. Frieske, P. Popławski, *Opieka i kontrola*, Interart, Warszawa 1996, s. 117-144.

ryć w siebie i zostaje pozbawiona nadziei na poprawę sytuacji. Wkrada się do jej umysłu przekonanie, że jest bezużyteczna, nikomu nie potrzebna i odrzucona przez społeczeństwo na margines życia. Liczne badania dowodzą niezbicie, że długi okres przebywania bez pracy, to dla wielu ludzi sytuacja o wysokim oddziaływaniu traumatycznym.

Bezrobocie jest sytuacją, która wywołuje liczne kryzysy komplikujące w sposób istotny normalne funkcjonowanie. Wobec faktu utraty stałego zajęcia człowiek bardzo często staje bezradny i nie wie, jak ma się zachować, jak reagować i co robić ze sobą i swoim życiem. Utrata pracy uniemożliwiająca realizowanie celów zawodowych jest źródłem kryzysów powodujących zagrożenie dla wewnętrznej integracji¹⁵. Wszystko, co dzieje się w otoczeniu zewnętrznym człowieka, pozostaje w istotnym związku z jego psychicznym funkcjonowaniem. W sytuacji braku zatrudnienia człowiek musi często zmieniać swoją rolę, sposób zachowania, rozumienia problemów. Bezrobocie wtórnie powoduje duże zmiany w przestrzeni życiowej człowieka, w tzw. polu doświadczeń (środowisku) obejmującym zarówno procesy toczące się w jego wnętrzu, jak i zewnętrznym otoczeniu psychologicznym¹⁶. Stwierdzić należy z całą odpowiedzialnością, iż trudno jest wskazać jednoznacznie, które czynniki wywołują większy kryzys: te wewnątrz człowieka czy te zewnętrzne. Niemniej jednak, jedne i drugie są dla osoby bezrobotnej niekorzystne. Dlatego literatura opisuje cały szereg zróżnicowanych zachowań i reakcji ludzi pozbawionych pracy na działania, jakie podejmuje państwo w zakresie rozwiązywania tego problemu.

Pierwszym jest tak zwany syndrom bezrobocia – to zespół reakcji nieadekwatnego przystosowania się osoby do zaistniałej sytuacji bezrobocia. Osoby przejawiające ten typ zachowań dochodzą do wniosku, że państwo ich oszukało, a one same mają teraz moralne prawo oszukiwać państwo, korzystać z przywilejów oraz podejmować pracę „na czarno”¹⁷. Utrzymując status bezrobotnego, podejmują na własną rękę drobną działalność handlową, usługową i dystrybucyjną. Jest rzeczą oczywistą, iż taka działalność jest nielegalna z punktu widzenia prawa, jednakże ma ona swoją pozytywną stronę. Bezrobotny rozpoczyna działać, nie siedzi w domu i nie narzeka, lecz coś robi, a przez to zdobywa pewne doświadczenie, które będzie mógł wykorzystać w przyszłości.

Kolejnym zachowaniem możliwym u osoby bezrobotnej są reakcje z dominacją nastroju depresyjnego. Przyczyną takiego stanu jest obawa przed nadciągającą przyszłością wobec diametralnie odmiennych warunków ekonomiczno-gospodarczych. Sam fakt bezrobocia jest odczytywany jako przerwanie kariery zawodowej, załamanie się linii życia czy wręcz zapowiedź wizji końca własnego życia.

¹⁵ Por. Z. Płużek, *Psychologia pastoralna*, Instytut Teologiczny Księża Misjonarzy, Kraków 1994, s. 99.

¹⁶ R. Walczak, *Obraz siebie u kobiet długotrwale bezrobotnych*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2000, s. 84-85.

¹⁷ Por. M. Szyłko-Skoczny, *Skutki bezrobocia w sferze zaspokajania potrzeb materialnych*, w: *Socjologia bezrobocia...*, s. 197-200.

W takich warunkach mogą się pojawić u bezrobotnych reakcje albo coraz większego izolowania, albo mniej lub bardziej ujawnionej agresji wobec tej rzeczywistości. Pogłębianie się takiej sytuacji może prowadzić do załamania nerwowego, stanów depresji oraz schorzeń nerwicowych.

Zjawisko bezrobocia jest bardzo niebezpieczne w przypadku ludzi młodych, gdyż powoduje nieodwracalne i negatywne następstwa w sferze życia psychicznego. Człowiek młody po skończeniu szkoły najczęściej pragnie podjąć pracę zawodową. Jest pełen zapału, entuzjazmu, ma swoje plany i marzenia. W zderzeniu z twardą rzeczywistością dowiaduje się, że wszystkie jego dotychczasowe zabiegi i wpajane przez okres szkolny wartości są nic nie warte. E. Tarkowska tak to określa: „Brak pracy, to sytuacja szczególnie trudna dla tych absolwentów szkół różnych poziomów, którzy zdobyli wykształcenie i zawód kosztem naprawdę wielkich wyrzeczeń rodziny i własnych. Załamanie się planów i nadziei ma nie tylko wymiar osobistego dramatu niespełnionych nadziei młodych ludzi, lecz pełni też negatywne funkcje społeczne. W środowiskach, w których dotychczas nie było rozbudzonych aspiracji edukacyjnych i utrwalonych wzorów dalszego kształcenia, w których powoli kształtowało się świadomość potrzeby i przydatności dalszej nauki, przykład młodych absolwentów, którzy nie mogą znaleźć pracy, demobilizuje, jest wzorem negatywnym, odstrasającym... Brak pracy dla młodzieży to zarówno ważny problem społeczny, jak i prawdziwy dramat młodych ludzi i ich rodzin; to blokada aspiracji zawodowych i rodzinnych; powstrzymana dojrzałość społeczna, zawiedzione nadzieje, już na wstępie dorosłego życia zachwiane poczucie przydatności społecznej, a także sensu edukacji i rozwoju”¹⁸.

Bezrobotny młody człowiek bardzo szybko spostrzega, że ma nadmiar wolnego czasu, a brak uporządkowanych zewnętrznych wymagań sprawia, że jego sytuacja staje się podobna do sytuacji względnej deprivacji, gdyż jest pozbawiony wielu istotnych gratyfikacji emocjonalnych, społecznych i ekonomicznych. Taka sytuacja jest stresogenna nie tylko dla bezrobotnej młodej osoby, ale także dla jej najbliższych. Z jednej strony budzi niepewność, lęk przed jutrem, z drugiej zaś obniża samoocenę, status społeczny i rodzinny. Bezrobocie sprzyja także rozkładowi wartości i norm oraz powoduje utratę sensu i celu dalszego życia. Potrzeba sensu życia wyznacza w ogóle kierunek działań człowieka i bez jej zaspokojenia nie może on funkcjonować normalnie, nie potrafi zmobilizować wszystkich swoich zdolności w maksymalnym stopniu; zaspokojenie to zaś polega na uzasadnieniu sobie w jakiś sposób sensu swojego bytu, wytyczającego jasny, praktyczny i możliwy do zaaprobowania przez siebie kierunek działania. Do normalnego funkcjonowania człowiek musi mieć jakiś cel, gdyż to właśnie on powoduje, że człowiek staje się jednostką dynamiczną i społecznie aktywną. Takim sensem i celem jest z pewnością praca, a jeżeli się ją traci lub jej nie można znaleźć, wtedy życie człowieka traci swoją wartość i determinację¹⁹. Zjawisko bezrobocia w spo-

¹⁸ E. Tarkowska, *Polscy bezrobotni*, Więź 11(2002), s. 13.

¹⁹ Por. J. Koral, *Kulturowe aspekty polskiego bezrobocia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała

sób oczywisty komplikuje ludzkie życie, poważając jego celowość i sensowność, zwłaszcza przez swoje negatywne następstwa.

Bezrobocie jest zjawiskiem międzynarodowym, dlatego jego negatywne skutki w przypadku poszczególnych ludzi posiadają ten sam charakter. Przyglądając się przyczynom i skutkom tego zjawiska, francuski biskup A. Rouet stwierdza: „Stać się bezrobotnym jest tak wielkim szokiem dla pracownika, że niekiedy nie ma on odwagi powiedzieć o tym najbliższemu. Ojciec, który stracił pracę, udaje wobec rodziny, że dalej pracuje, wychodząc każdego poranka z domu. Z przemilczaniem faktu bezrobocia łączy się izolacja: znika wiele racji społecznych, urywają się kontakty związane z prowadzeniem interesów, nie ma więcej spotkań o charakterze społecznym. Człowiek bezrobotny znajduje się niejako na uboczu, poza zasięgiem aktywnego życia. Jeszcze do niedawna bycie bezrobotnym wiązało się z poczuciem wstydu. Kto nie pracuje w okresie pełnej zdolności do pracy – z wyjątkiem choroby – ten musiał popełnić jakieś przestępstwo. Owo poczucie wstydu pozostaje na dnie duszy. Ponadto, ponieważ praca stanowi bardzo mocny środek społecznego uznania, bezrobotny przeżywa uczucie odrzucenia w stosunku do przyjaciół i swojej rodziny. Czuje się po prostu beзуżytecznym, a niekiedy nawet niepożądanym. W ten sposób bezrobocie niszczy jednostki”²⁰. Różne plany, marzenia czy życiowe aspiracje stają się po prostu nierealne.

Najczęstszą reakcją w takich przypadkach jest uświadomienie sobie sytuacji, że dosłownie z dnia na dzień przestało się być jednostką potrzebną społeczeństwu i produktywną zarazem. Jak słusznie zauważa abp D. Zimoń: „Wielu ludzi odczuwa wówczas brak zainteresowania swoją osobą, ma poczucie odrzucenia przez społeczeństwo, dyskryminacji. Prowadzi to do kształtowania się postaw zamknięcia w sobie, nieuzasadnionego wstydu, wrogości i gniewu. Ci, którzy przez dłuższy czas nie mieli żadnej pracy, stają się niezdolni do tego, by ponownie ją podjąć, tracą nie tylko nadzieję, ale i dotychczasowe aspiracje”²¹.

Przeprowadzone badania socjologiczne i psychologiczne dowodzą, że bezrobocie doprowadza w wielu przypadkach do zachowań dewiacyjnych i patologicznych. Nie są rzadkością sytuacje, gdzie utrata dotychczasowego miejsca pracy staje się bezpośrednią przyczyną popełnienia aktu samobójczego przez osobę bezrobotną²². Wzrasta również poziom przestępczości i wykroczeń karnych. Bezrobotny bowiem stara się uzasadnić kradzieże lub włamania tym, że żyje w skrajnym ubóstwie i w nędzy, że wielu dziś tak robi, że nie posiada środków do życia. Wraz ze zmianą stylu życia zmienia się także i hierarchia wartości, akceptująca podejmowanie czynów wcześniej zdecydowanych odrzucanych.

Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2009, s. 129.

²⁰ A. Rouet, *Kościół wobec bezrobocia we Francji*, tłum. M. Gołębiowski, Ateneum Kapłańskie 517(1995), s. 389-390.

²¹ D. Zimoń, *Kościół katolicki na Śląsku wobec bezrobocia*, Społeczeństwo. Studia, prace badawcze, dokumenty z zakresu nauki społecznej Kościoła 2(2001), s. 380.

²² Por. J. Koral, *Bezrobocie jako ze współczesnych zagrożeń młodzieży*, Seminare. Poszukiwania naukowo-pastoralne 10(1994), s. 163.

Bezrobocie ze swoimi wielorakimi skutkami jest bardzo niebezpieczne także dla ludzi w tzw. kwiecie wieku, a więc między 35-50 rokiem życia, czyli wtedy, gdy człowiek posiada optymalne możliwości twórcze²³. Człowiek osiąga już w tym wieku pewną stabilizację zawodową, życiowo-rodzinną i dokonuje bilansu swoich dotychczasowych sukcesów. Pojawienie się w jego życiu rzeczywistości bezrobocia powoduje powstawanie sytuacji kryzysowej, która ma różny przebieg, czas trwania i różny stopień nasilenia. Bezrobocie oznacza zagrożenie praw człowieka do udziału w życiu gospodarczym. Marnuje się ogromny kapitał ludzkiej wiedzy i umiejętności potrzebny w procesie wytwarzania dóbr gospodarczych i usług. Część ludzi zdolnych do pracy nie wnosi wkładu do dobra wspólnego. Nie przyczynia się do powiększenia dochodu narodowego. Takie i podobne sytuacje są z pewnością dramatem dla wielu ludzi, którzy nie potrafią sobie wytłumaczyć, dlaczego w demokratycznym kraju nie można znaleźć stałego miejsca pracy. Ludzie ci obarczeni są syndromem degradacji społecznej, który przejawia się między innymi upokorzeniem z powodu pobierania zasiłku. Nie potrafią znaleźć adekwatnej odpowiedzi, dlaczego oni silni, zdrowi, w kwiecie wieku, nie pracują, lecz, aby przeżyć, muszą stać w kolejkach do urzędów pracy, by otrzymać „nędzne” pieniądze z zasiłku.

Ludzie dojrzałe między 35-50 rokiem życia cierpią również i z tego powodu, że bezrobocie w sposób drastyczny obniża ich pozycję w rodzinie ze względu na niemożność zapewnienia jej odpowiednich środków do życia. Wskutek bezrobocia wtórnego taki człowiek zaczyna powoli tracić chęć do życia, godzi się ze swoim stanem, stając się osobą bezradną²⁴. Nie chce podjąć wysiłku, by przekwalifikować się, a całe swoje dotychczasowe życie najczęściej uważa za czas stracony lub przegrany. M. Duda w tej kwestii stwierdza: „Człowiek, który jest w okresie największej aktywności zawodowej, nie mogąc jasno określić swego miejsca w drabinie społecznej, poddaje analizie swoje dotychczasowe życie. Jeżeli jeszcze dochodzi do tego brak akceptacji w sferze zawodowej np. ze strony pracodawcy, to wzrasta nie tylko poczucie krzywdy, ale wzrasta także świadomość utraty kontroli nad swoim własnym życiem. Tak więc pozbawienie człowieka pracy na dłuższy czas, wywołuje poważny kryzys rozwojowy, który łączy się z walką o własną tożsamość, drogę życia; walką o zwykłe ludzkie „istnienie” wśród innych”²⁵.

Utrata stałego zatrudnienia wywołuje w pierwszej fazie szok, następnie zaś refleksję. Początkowy stan bezrobocia (entuzjazm z dużej ilości wolnego czasu) ustępuje miejsca poczuciu niepowodzenia i porażki, które prowadzi do obniżenia własnej wartości. Osoba bezrobotna traci nadzieję na szybkie znalezienie pracy,

²³ Por. A. Klimkiewicz, *Spółeczno-prawne uwarunkowania aktywności zawodowej osób w wieku 50+ na rynku pracy*, *Polityka Społeczna* 2(2009), s. 4-10.

²⁴ Por. A. Śliwińska, *Degradacja małego miasta pod wpływem bezrobocia. Chełmża – miasto bez przyszłości*, w: *Syndrom bezrobocia*, red. R. Borowicz, K. Łapińska-Tyska, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa 1993, s. 117-118.

²⁵ M. Duda, *Problematyka bezrobocia i jej społeczno-duchowych skutków w świetle katolickiej nauki społecznej*, *Papieska Akademia Teologiczna*, Kraków 2002, s. 125.

a do tego dochodzi zazwyczaj pogarszająca się sytuacja ekonomiczna. Ta z kolei, oddziałuje na zdrowie fizyczne i psychiczne człowieka. Osoby bezrobotne mają większe skłonności do różnorodnych infekcji i chorób, ponieważ nie odżywiają się w sposób właściwy i prowadzą niehigieniczny tryb życia. Dochodzi często do naruszenia systemu odpornościowego oraz do licznych stanów wyczerpania. Istotnym negatywnym skutkiem wtórnego bezrobocia jest rezygnacja z planów na przyszłość. Im dłuższy okres pozostawania bez pracy, tym większa apatia i ewidentny brak zainteresowania tym, co będzie, czyli przyszłością²⁶.

Pozbawienie człowieka pracy jest dla niego sytuacją trudną, która uniemożliwia przede wszystkim zaspokojenie podstawowych potrzeb. Tę tezę można zobrazować zjawiskiem głodu lub pewnego niedostatku pożywienia, które dosyć często występuje w przypadku osób bezrobotnych. Otóż człowiek głodny koncentruje się wyłącznie na tej potrzebie i dąży do jej zaspokojenia. Pozostałe aspekty jego osobowości schodzą na dalszy plan. Reakcje altruistyczne, aspiracje, motywacja podjęcia nowego zajęcia, wszelkie działania wychowawcze wobec dzieci nie wydają się być istotnymi w rzeczywistości głodu. Ciągłe życie w sytuacji zaburzenia równowagi wpływa na powiększającą się przepaść pomiędzy człowiekiem bezrobotnym a pracującym i wywiera niejednokrotnie nieodwracalne skutki w psychice ludzi, którzy stracili pracę. Wszelkie plany i aspiracje życiowe stają się nie-realne, a rozwiązaniem najczęściej przyjmowanym przez bezrobotnych jest życie z dnia na dzień, czyli bierne poddanie się swojemu losowi.

4. ZAKOŃCZENIE

Zmiany jakie zaszły w Polsce po 1989 roku sprawiły, że bezrobocie jest już zjawiskiem masowym i długotrwałym. Dotyka szerokiej rzeszy ludzi ze wszystkich środowisk, powodując ubożenie samych bezrobotnych i ich rodzin. Bezrobocie kosztuje społeczeństwo bardzo wiele, a koszty bezrobocia to nie tylko miliony złotych wydawane na zasiłki i pomoc społeczną, ale także utrzymanie całej administracji, programy pomocowe, dotacje i ulgi oraz edukacja.

Bezrobocie – zwłaszcza bezrobocie wtórne – to problem całego społeczeństwa, ponieważ wywiera ono wpływ na życie społeczne, polityczne i gospodarcze kraju. Dlatego tak ważne jest podejmowanie wszelkich starań na różnych płaszczyznach w celu minimalizacji tego zjawiska. Powstawanie i rozwój bezrobocia uwarunkowany jest wieloma różnorodnymi okolicznościami. Wpływają na nie zmiany w polityce, przemiany w gospodarce, sytuacja na rynku pracy, procesy związane z globalizacją, a także czynniki historyczne, kulturowe, społeczne, geograficzne i psychologiczne. Wszystkie te elementy powiązane razem decydują o wielkości i zakresie tego zjawiska. Bezrobocie wtórne powoduje wiele negatywnych skutków mających wpływ na życie indywidualne i społeczne. Wpływa na

²⁶ Por. W. Kozek, *Bezrobocie jako zjawisko społeczne*, w: *Wymiary życia społecznego: Polska na przełomie XX i XXI wieku*, red. M. Marody, Scholar, Warszawa 2009, s. 138-160.

zdrowie fizyczne i psychiczne, burzy także życie rodzinne, prowadząc często do jego rozpadu czy destabilizacji.

NEGATIVE CONSEQUENCES OF REPEATED UNEMPLOYMENT

Summary

The phenomenon of unemployment – and repeated unemployment in particular – is currently the most important social problem affecting hundreds of millions of people around the world and millions in Poland. It threatens different social and age groups, in particular young people, women and those with the lowest level of education. Repeated unemployment is evil because it pushes workers to the margins of society, causing progressive poverty, destitution, increasing stress, and social and moral degradation. It causes conflicts within family life, contributes to the breakdown of marital ties and negatively affects relationships between family members.

Keywords: repeated unemployment, social marginalization, poverty, meaning and purpose of life, social pathology, family, consumption, society

Nota o Autorze: ks. prof. dr hab. Jarosław Koral SDB, kierownik katedry Socjologii Pracy i Organizacji w Instytucie Socjologii na Wydziale Nauk Historycznych i Społecznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Konsultor Komisji Charytatywnej Episkopatu Polski, członek: Rady Programowej Studium Generale Europa, Polskiego Towarzystwa Wykładowców Katolickiej Nauki Społecznej, Ogólnopolskiej Sekcji Teologów Moralistów Polskich, Polskiego Towarzystwa Politologów oraz Towarzystwa Naukowego Franciszka Salezego. Autor 8 książek i około 120 artykułów z zakresu: bezrobocia, bezdomności, patologii życia społecznego, ubóstwa, niepełnosprawności oraz działalności charytatywnej Kościoła katolickiego.

Słowa kluczowe: bezrobocie wtórne, marginalizacja społeczna, ubóstwo, sens i cel życia, patologie społeczne, rodzina, konsumpcja, społeczeństwo